

I.
A HAGYOMÁNYOS SZÉKELY TÁRSADALOM
ÉS ANALÓGIÁI
A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Közigazgatás

Amikor Erdély délkeleti szegletében, a Kárpátok kanyarulata által védelmezett országrészben végleges otthonra találtak (valószínűleg a XII-XIII. században), a székelyek még törzsi-nemzetségi szervezetben éltek, melynek kései, halovány nyomait a XVI. századi okleveles anyag is őrzi: ezidőtájt Marosszéken még bizonyos széki tisztségek betöltése egy *6 nemre* és *24 ágra* épülő rotációs rendszer szerint történt.¹ E nemek és ágak a következők: az Adorján nem a Vácmán, Telegd, Vaja és Poson ágakkal; a Meggyes nem a Meggyes, Kürt, Dudor, Gyáros ágakkal; a Jenő nem a Balási, Új, Szomorú, Boroszló ágakkal; a Halom nem a Halond, Náznán, Péter, György ágakkal; az Abrán nem a Gyerő, Új, Nagy, Karácson ágakkal; és végül az Őrlóc nem az Ecken, Seprőd, Szovát és Bod ágakkal.² A Székelyföld más részein az írott források nem őrizték meg e rendszer működésének nyomait, de a nemek és ágak nevei sűrűn előfordulnak az egész tájegység hely- és személynévanyagában. Mai lakóhelyükre történő letelepedésük után rövid idővel a székelyek törzsi-nemzetségi szervezete felbomlott: a helyhezkött életmód nyomán körvonalazódni kezdett egy új, immár területi szervezet, a *székely székek* rendszere.

A székek (lat. *sedes*) bíraskodási, közigazgatási és katonai autonómiával rendelkező közhatóságok voltak azoknál a középkori Magyarországon élő, többnyire – de nem kötelező módon – idegen

eredetű népcsoportoknál, amelyek jogállása eltért a vármegyei lakosságétól (szászok, székelyek, kunok, jászok, szepesi „lándzsás nemesek”). Maga a szék elnevezés feltehetően a „bíróági fórum” jelentésű bírói székre utal, a szabad bíróválasztás jogával összefüggésben.³ Az említett csoportok által lakott vidékeken, hosszabb-rövidebb ideig, a szék területi-közigazgatási egységként is működött. A székely székek – hatáskörük tekintetében – sok, az idő múlásával egyre több, hasonlóságot mutatnak a *nemesi vármegyével*, de esetükben a *törvénykezési, közigazgatási, közegészségügyi* feladatok mellett kiemelkedő jelentőséggel bírt a *katonáskodó székely társadalom hadi igazgatása*.⁴

A *hét székely szék* kialakulása, csakúgy, mint a széki intézmény végleges kikristályosodása, úgy tűnik, a XIV. század végéig tartott. *Udvarhelyszék* (melyet egyes későbbi források *főszék* – „Capitalis Sedes” – gyanánt emlegetnek) területi súlypontja a Nagyküllő felső folyására esett, átnyúlva az Olt vízgyűjtő medencéjéhez tartozó Homoródok és a Vargyas meg a Kormos vidékére; *Maros-szék* a Maros és a Nyárad mentén jött létre; *Csíkszék* az Olt és a Maros felső folyásán; *Sepsi-szék* az Olt és a Feketeügy közti területen; *Orbai-szék* a Feketeügytől balra; *Kézdi-szék* ugyanazon vízfolyás felső szakaszán, a Kárpátok karéja védelmében; és végül *Aranyosszék* a hasonló nevű folyóvíz mentén. A XVII. század kezdetén Sepsi-, Kézdi- és Orbai-szék egyesülése révén alakul *Háromszék*, így a székely székek száma ötre csökkent. Néhány szék kebelében ún. *fiúszékek* jöttek létre: Sepsiszékekben *Miklósvár*, Csíkszékekben *Gergyó* és *Kászon*, Udvarhelyszékeken *Keresztúr* és *Bardoc*, Marossszékekben *Szereda*.

A székely székek intézménye a *székgyűlés*, a *törvényes székek* és a *széki tisztviselők* segítségével működött.

A *székgyűlés* a székek kialakulásától fogva létezett. Eleinte ezen részt vehettek a székben lakó összes szabad székelyek, a XV-XVI. század folyamán azonban a két első rend tagjai, a főemberek és a lófők sajátították ki a döntés jogát. Valószínűleg nem előre megszabott napokon tartották, hanem ülésről ülésre megállapított

időpontban, illetve rendkívüli gyűlések esetén az összehívásnak a katonáskodásra berendezkedett székely társadalomban szokásos, jól működő módját alkalmazták. A gyűlések helye sem volt állandó, általában a szék valamely központi fekvésű, minden irányból könnyedén elérhető helységében került rá sor. A székgyűlések tartására is alkalmas széki rezidenciák, ún. székházak csak a XVIII. században kezdtek épülni.

A székgyűlés volt illetékes a katonai, közigazgatási, rendészeti ügyekben, rendelkezett a szék vagyonával, itt határozták meg a szék szükségletére szánt adót, beleszólhatott a községek ügyeibe, legfőbb hatásköre azonban a *törvénykezés* volt. Itt ítélték a tulajdonjoggal kapcsolatos – örökösödési, határ- és birtokjogi – kérdésekben, rágalmazás, gyilkosság, paráznaság, tolvajlás és egyéb bűnügyekben, a sóval való kereskedelemmel kapcsolatos vagy egyéni szabadságok védelmét célzó keresetekben, tehát lényegében mindenféle ügyben, kivéve a bajvívást.⁵

Az üléseken a *hadnagy* elnökölt, a peres ügyek tárgyalásakor pedig együtt ítélték a *székbíró* (később a királybíró is) a szék véneivel (seniores), azaz a legtekintélyesebb családok fejeivel együtt. A XV. század folyamán a vének tanácsa átalakult meghatározott taglétszámú esküdtszékké.⁶ Ezzel ugyan kezdetét vette a *törvényes szék* kiválása a közgyűlésből, de 1562 előtt az utóbbtól elkülönítetten működő (más időpontban ülésező) széki bírósággal csak kivételes alkalmakkor találkozunk, éspedig amikor a székely ispán jelenlétében és annak hívására gyűltek össze székenkénti törvényszékek.⁷ Igazságtalan ítékezés esetén a közgyűlés felelőségre vonhatta a hadnagyot, a bírót, az esküdteket, sőt még a jelentős hatalommal és függetlenséggel rendelkező királybíró is.⁸

A gyűlések közti időszakban a folyó ügyeket a *szék tisztviselői* intézték. Ezek sorában a legtekintélyesebb a *kapitány* vagy *hadnagy* (primipilus, maior exercitus, capitaneus stb.) volt, a szék választott hivatalnoka. E választás (eleinte vélhetően valamennyi székely székben, utóbb csak Marosszéken) a 6 nem és 24 ág rotációja elvén működő rendszer tiszteletben tartásával történt. Mint a szék

katonai vezetője, háborús időkben rendelkezett minden ott lakó, fegyverviselésre alkalmas székellyel, akiket az ispán parancsára állított csatarendbe. A *mustrák* (seregszemlék) és *lustrák* (katonai összeírások) rendszeres végzésével köteles volt pontosan nyilvántartani a szék haderejét.⁹ Békeidőben a székgyűléseken és ítélőszékeken elnökölt, felelt a különféle bírságok behajtásáért és a székgyűlés határozatainak végrehajtásáért. Fizetségül a bírságok rá eső részét kapta meg. Más jövedelme a székelyek különleges, alkalmi adójából, az *ökörsütésből* származott, amiből jelentékeny rész jutott neki „fáradságának fejében”; az 1555-ös lajstrom szerint Udvarhelyszék hadnagya 25-öt kapott az 1069 ökörből.¹⁰

A *székbíró* (*judex terrestris, judex sedis*) kezdetben a szék második legtekintélyesebb tisztségviselője volt. A gyűléseken, a kapitány mellett, társelnökként volt jelen, fizetsége a bírságok megfelelő részéből történt (1555-ben ezek felét osztotta meg a királybíróval, de alig négy év múltán már be kellett érnie a kapitánnyal és esküdtekkel megosztott másik félel). Ökörsütéskor általában ő is kapott néhány ökröt. A kapitányhoz hasonlóan a szék választott hivatalnoka volt. A királybíró megjelenése után tekintélye egyre csökkent, mígnem 1562-ben tisztsége teljesen megszűnt és helyét végképp a királybíró foglalta el.¹¹

A *királybíró* (*judex regius*), eltérően a kapitánytól és a székbírótól, nem a szék hivatalnoka, hanem a *királyé* („*homo regius*”). Először Kézdi szék közgyűlésén tűnt fel, 1407-ben.¹² Ellenőrző feladatkörrel megbízott tisztviselő volt, aki a székek működésének törvényességét felvigyázta. Kihágás esetén joga volt felelősségre vonni a székbírót és a kapitányt, saját cselekedeteinek törvényességéért pedig az illető hatóság törvényes széke előtt kellett számot adnia.¹³

A királybíró bokrosodó teendői, valamint a széki tisztviselők ranglétráján történő előretörése arra utal, hogy a központi hatalom erősíteni kívánta a délkelet Erdélyben élő kiváltságos népesség felett gyakorolt ellenőrzését, később pedig, miután a székelyek úgymond „önként felajánlott” adó fizetésére kényszerültek, a királybíró ennek szabályos behajtását is felügyelte.

Az *esküdtek* (jurati assessores, székülők) kezdetben a tekintélyesebb nemzetségek családfői közül kerültek ki. Az első székelyföldi adatunk meghatározott taglétszámú törvényszék működésére Kézdi székéből származik, ahol a Torjavásárán tartott székgyűlésen Nádasdi Mihály székely ispán jelenlétében 12 előkelő („Senioribus Siculorum”) ítélkezett.¹⁴ Sepsi-, Kézdi- és Orbai-székek 1466-ban Zabolán tartott gyűlése meghatározta e három szék törvényes székeinek összetételét: kétharmadát a lófők és főemberek, egyharmadát pedig a közszékelyek alkották.¹⁵ 1505-ben az udvarhelyi székely nemzetgyűlésen megválasztott fellebbviteli törvényszék tagjai viszont már kizárólag az első két rendből kerültek ki, tehát a közrendűek kizárásával, ami feltehetően egyidejűleg a székek szintjén is megtörtént.

A székely szék működése kezdetén – viszonylag szilárd autonómiája dacára –, nem képezett teljesen különálló közigazgatási egységet, hanem a székely közösség, „univerzitás” szerves összetevője volt, mely a központi hatalommal, illetve a Székelyföldön kívüli hatóságokkal (vármegyék, szász univerzitás) a „székelyek három rendje” vagy a „székely nemzet” nevében lépett kapcsolatba, tehát egy *egységes székely vármegye* részeként.¹⁶

A székely önkormányzat és analógiái a középkori Magyarországon

E népesség kiváltságos státusza, társadalmának egész konstrukciója nemrég még csaknem eszményi katonai demokrácia gyanánt élt a köztudatban (és él ma is egyesek tudatában), melynek – bár története kezdetei belevesznek a századok ködébe – gyökerei vissza kell hogy nyúljanak a hunok nagy birodalmáig.

Kossuth szerint ez a közösség, „... mely az egész keresztény Európában (legfőlegb tán a Baskokat kivéve) egyedül volt képes eredeti szabadnép típusát minden feudalizmusi fertéztetéstől tisztán tartani.”¹⁷ [Hozzá kell tenni: Kossuth a polgári jogegyenlőségért folytatott agitáció hevében nyilatkozott így, céltudatosan, nem

pedig valamiféle naiv idealizmusból.] Hasonlóképpen vélekedett, elmaradhatatlan pátozával nyomatékosítva mondandóját, Orbán Balázs is: „A népvándorlás zúrjéből – mely másfél ezred év előtt mindent elsodort – egy néptörzs emelkedett ki, számban ugyan csekély, de azért mégis nagy tényező az új alakot ölteni indult Európában; egy hősiés néptörök, mely Ázsia legnemesebb gyarmatának örökségét védve, bámulatosképpen tartá fenn magát a költözködő népek vészes hullámzata közt mely saját szerű hadi szervezetével s democraticus intézményeivel a középkori Európának legelőbb megtelepült s legclassicusabb népeként tűnik elő. Ez a *székely nép*.”¹⁸

Már idézett könyvében Böződi György romantikus elragadtatástól mentesen, mi több, egészen más nézőpontból közelített a kérdéshez: „Az utópia azt hirdette, hogy itt mindenki szabad, egyenlő és egyformán nemes, itt az elnyomást, a jobbagyságot nem ismerték, társadalmi súrlódások nem keletkezhettek. Területi és személyes önkormányzata révén eszményi köztársaságban élt a nép, vezetőit maga választotta, a nemzetgyűléseken mindenkinek egyformán felszólalási joga volt. Csak két osztályt különböztettek meg: lóföket és gyalogosokat, mert a társadalom alapját a katonai szervezet képezte, de mindkét rend egyformán mentes az adóktól, az ünnepszámba menő ökörsütésen kívül. Királyi jog a gazdátlanul maradt birtokra sem terjedt ki, mert a földet nem adomány, hanem ösfoglalás alapján bírta. A föld csak a rokonokra vagy szomszédokra szállhatott, pénzért eladni nem lehetett. Az utópia jó szolgálatot tett, ezer évre meghosszabbította ezt az állapotot, amely a valóságban Mátyás király idejéig sem maradt fenn a maga egészében. [...] Az utópia állapota a székelységre vonatkozó írott történelmi emlékeket megelőző időben volt valóság, ez a valóban eszmeinek nevezhető népközösség, melynek párját a feudális Európában hiába keressük, akkor élt a maga teljességében. Az első írott emlékek már a székely társadalmi élet sorvadásáról, fokozatos bomlásáról beszélnek.”¹⁹

Az utópia gyökereit, születésének körülményeit és miértjét kutatva, a szálak Kézai 1280-as években megalkotott hun-magyar

eredetelméletéhez vezetnek, miszerint a pogány szittya időkben azok, akik a *communitas* hadbahívó parancsát megtagadták – a *lex Scitica* értelmében – fővesztéssel, „reménytelen állapotba”, illetve szolgaságba süllyesztéssel lettek büntetve. Ekképpen magyarázatot ad arra, hogy bár minden magyar közös mondai őstől („egy apától és egy anyától”) ered, mégsem mind egyenlő, mégsem mind tagja a *communitas*nak, a *nation*nak. Kézai hun-magyar eredetmítosza és a székelyek konok ragaszkodása szittya-hun gyökereik elismeréséhez valószínűleg nem csupán analóg (olyan értelemben, hogy azonos volt a gyakorlati funkciója: magyarázattal, mi több, indoklással szolgált egy etnikumon belüli társadalmi-rendi különbségekre, illetve – a székelyeknél – egy csoport kiváltságos státuszára). Szűcs Jenő szerint a székely viszonyok mintaként szolgáltak Kézai számára elmélete kidolgozásában: „Minthogy az író egyebütt is felhasználta a székely motívumokat, kézenfekvő feltételezés, hogy az ősi hun politikai-jogi struktúrájának e helyütt is ‘római’ veretű teoretikus alapelemét a székely (tehát ‘archaikus’; tehát ‘hun’) analógia hitelesítette.”²⁰

A valóság az, hogy ez az eszményinek tűnő parasztköz társaság nem a hun birodalom katonai rendszerét örökítette át a középkorba, hanem minden bizonnyal akkor alakult ki, midőn a székelyek Erdélynek eme dél-keleti szegletébe érkeztek azzal a királyi megbízatással, hogy Magyarország keleti határait védelmezzék, illetve, hogy pontosan meghatározott számú harcossal jelenjenek meg a király seregében, valahányszor az hadat visel. Erre vonatkozó utalásokat találunk Mátyás király azon 1463. április 26-án kelt levelében, amely Erdély kiváltságos „nemzeteinek” hadi kötelezettségeit rögzíti. Ennek megfelelően a székelyeknek „régis szokásuk szerint” („juxta suum modum antiquum”) harcképes férfiak két-harmadát kell mozgósítaniuk, ha akár a véres kard („gladio sanguine tincto”) felmutatásával, akár az ispánjuk vagy az erdélyi vajda (amennyiben ő viseli a székely ispáni tisztséget) írásos parancsával hadba hívják őket. A távolmaradókra halálbüntetés vár. Békeidőben a székkapitányok kötelesek nyilvántartani a harc-

képes férfinép létszámát és folyamatosan ellenőrizni fegyverzetének állapotát.²¹ (1947-ben Mályusz Elemér ezt az oklevelet gyanús-nak találta, anélkül, hogy egyértelműen hamisnak minősítette volna.²²)

A székelység hadi kötelezettségeit részletesen felsorolja II. Ulászló 1499. július 13-án kelt oklevele: „Mikor a király személyesen megy hadával kelet felé, Moldva ellen, az összes székelység – lovasok és gyalogok – tartoznak fejenként, hadra felkészülten a király hada előtt elől menni s az ország határain kívül saját költségükön tizenöt napig az ütközetet bevárni, úgyszintén visszatértében a királyi sereget hátul követni. Mikor a felség ugyan a keleti részek felé személyesét küldi hadba, akkor a székelységnek fele menjen vele az előbbi módon. Mikor dél felé Havasalföldre személyesen vezeti hadát a király, akkor a székelység teljes fele része – lovasság és gyalogság – menet elől, jövet hátul megy az ország határain kívül, s ott az ütközetet 15 napig tartozik bevárni; mikor délfelé személyesét küldi, a székelység ötödrésze köteles hadi szolgálatot tenni. Mikor nyugatra megy személyesen, minden tíz üléses székely zsoldost tartozik állítani a király szolgálatára; ha pedig észak felé személyesen visel háborút, a székelyek huszadrésze köteles zsoldost állítani, s ilyenkor minden szék tartozik a főbb rendből egy kapitányt adni. Ezeken kívül az egész székelység a király, vajda vagy székely ispán rendeletére Erdélyországot ott, ahol szükséges, minél szebben felfegyverkezve, mint eddig ezután is védelmezni tartozik. Ezért a székelyek, mint addig a hajdani dicső magyar királyok által adományozott igaz nemesek, minden adótól vagy más rovattól mentesek és szabadok... A székelyek a királynak törvényes megkoronáztatásakor minden székely ülésről tartoznak egy ökröt adni ...”²³

A fent sorolt szolgálatok fejében, adómentességük mellett, a székelyek széleskörű autonómia jótéteményeit is élvezhették. A gyakorlatban ez a székely székek önkormányzatát jelentette, az illető közösség által szabadon választott tisztségviselőkkel, másfelől annak lehetőségét, hogy a „székely univerzitás”, mint Erdély

privilegizált „nációja”, önmaga döntsön a sorsát érintő fontosabb kérdésekben.

Ez utóbbi jogát a „székelyek három rendjének” közössége a *székely nemzetgyűlés* révén gyakorolhatta. Az egész székelység ügyeit intéző gyűléseket feltehetően már a letelepedés korában tartottak, de létüket igazoló első adatunk csak 1357-ből származik. Ekkor a váradi káptalan igazolja, hogy az *erdélyi nemesek* (azaz a magyar vármegyék birtokos nemessége; „Universitas Nobilium”), a *székelyek* és *szászok*, ki-ki a „szokott helyén” (a nemesek Tordán, a székelyek Udvarhelyen, a szászok Nagyszebenben) gyűlést tartottak.²⁴ (Udvarhelyszéket, illetve az azonos nevű mezővárost és az utóbbi közelében fekvő Agyagfalvát, az a körülmény avathatta a gyűlések rendes színhelyévé, hogy a többi székhez viszonyított központi fekvése könnyen elérhetővé tette a Székelyföld bármely pontjáról. Feltehetően e tény határozta meg Udvarhely *főszék* – „capitalis sedes” – jellegét is.)²⁵ E gyűléseket rendszerint a *székelyek ispánja* („comes siculorum”) hívta össze, aki – a királybíróhoz hasonlatosan, ám az egész Székelyföldre kiterjedően – a központi hatalom ellenőrzési jogkörrel megbízott hivatalnok volt. Kinevezése kezdetben a magyarországi nemesek sorából történt, majd későbbben az erdélyiek, *de semmiképpen nem a székelyek* közül. Hunyadi Jánostól kezdődően az erdélyi vajdák egyszersmind székely ispánok is voltak.²⁶ II. Ulászló 1499-es kiváltságlevele értelmében, különleges esetben, „ha valamely székely új és rossz törvényeket akar behozni és a közönséget illető jó és igazságos jogokat fölforgatni”, a szék pedig erőtlennek bizonyul ennek megakadályozására, a főemberek beleegyezésüket adhatják, hogy „Udvarhelyszék kapitánya hívja össze a székelyek három rendjének összességét.”²⁷

A nemzetgyűlésen, akárcsak a székgyűléseken, részt vett a székelyek mindhárom rendje, a közrendűek tanácskozási joga viszont mindinkább korlátozódott, mígnem az első két rend tagjai teljesen mellőzték őket az ügyek megtárgyalásakor, kiszorították a tisztségekből, csupán szavazati jogukat hagyva meg.²⁸

A székely nemzetgyűlés országos horderejű kérdésekben hozott határozatát az egész székelység közös akarataként értelmezték, mint ahogyan ez 1357-ben is történt, amikor a nemzetgyűlés kimondta – a nemesek és szászok gyűléseihez hasonlóan –, hogy Szentmihályköve vára a váradi káptalan tulajdona. 1552. május 22-én, a tordai országgyűlésen a székelyek képviselői nem voltak hajlandók megszavazni az új adót, azt állítva, hogy e kérdésben csak az Udvarhelyre összehívandó székely nemzetgyűlés illetékes.²⁹ Hans Connert szerint kezdetben az „ökörsütés” különleges adóját is a nemzetgyűlésnek kellett megszavazni.³⁰

A nemzetgyűlés legfontosabb szerepköre a *törvénykezés* volt: egyfelől *fellebbviteli fórumként* a székely székek számára, másrészt *törvényhozó testületként*, mely kidolgozta és az egybegyűlték szavazatával megerősítette a „nemzet” törvényeit. Tekintettel e nemzetgyűlések szabálytalan időközönkénti, alkalmoszerű voltára, a fellebbezett peres ügyek elhúzódásának megakadályozása céljából az 1505-ös udvarhelyi nemzetgyűlés állandó fellebbviteli törvényszék felállítását határozta el, mely bizonyíthatóan csak 1562-ig működött.

*

A székely önkormányzat egyedi volta – melynek párját esetleg a távoli Baszkföldön találni – historiográfiai axióma lett, melyet sokáig nem is volt illendő kétségbe vonni. Ennek ellenére léteztek a középkori Magyarországon olyan kisebb-nagyobb embercsoportok, melyek társadalmi szervezete igen szembetűnően hasonlított a székelyekéhez. Egy 1791-ben, Győrben megjelenő kiadvány lapjain írta Sándor István író és bibliográfus: „Nekem úgy tetszik, hogy a Kún névtől neveztetett ama régi Magyarok, Etelenek, Budának s Tsabának Vitézi Hunnusoknak, s ugyan a mostani Kúnokat, Jászokat és Székelyeket nézem az ő maradékaiknak, kik minekutánna Etele fiainak vezetése alatt a külföldiekkel szerencsétlenül hadakoztak, kéntelenítettek e földet elhagyni, s Erdélyben, Moldvában s Krimi Tatár Országban le telepedni. [...] *Én úgy vélem, hogy hajdan mind a három Nemzet, úgy mint a*

Kunok, Jászok és Székelyek tsak egy nemzet vala... [kiemelés tőlem: HGM].³¹

Ha Sándor István e népességek eredetére vonatkozó elképzelése nem is állta ki az idő próbáját, meglátása mégis több mint figyelemreméltó, hiszen – ha közvetve is – elsőként figyelmeztetett a régi Magyarország bizonyos kiváltságos csoportjainál egyaránt fellelhető közös vonásokra.

A *kunok* IV. Béla beleegyezésével, két szakaszban szállották meg a Tisza-menti síkságot: előbb 1239-ben, aztán a nagy mongol dúlást követően, 1246-ban. Az 1279. június 24-én, majd ugyanazon év augusztus 24-én a IV. László által kibocsátott *kun törvények* tág bíraskodási autonómiával ruházták fel őket, melynek csúcspontján, mint utolsó fellebbezési fórum, az ország *nádora* állt. Az 1485-ben, Mátyás király idején kiadott „nádori törvénycikkek” szerint a *nádor a kunok örökös ispánja és bírója*, amiért a kunoktól évi 3.000 arany jár neki.³²

Az 1279-es második kun törvény szerint a kunok hét *törzsre* vagy *nemzetségre* (septem generationes Comanorum) tagolódtak, amit Györffy György a kipcseak törökök hadi szervezetére vezet vissza, „melyben a derékhadtól jobbra és balra 3-3 seregből álló szárny helyezkedett el, és az előidőkben a hetes számhoz kapcsolódó mágikus elképzelésekkel lehetett kapcsolatos”. A hetes szám Erdély népeinek közigazgatási szervezetében is ismétlődött (vármegyék, székely és szász székek).³³

A *kun székek*, élükön a *székkapitányokkal* (!), a hajdani *szállásokból* alakultak ki: Halas szék a Csertán nemzetség szállásából, Kolbáz szék az Olás nemzetségéből, Szentelt szék a Kór nemzetségéből és talán Kecskemét szék az Iloncsuk nemzetség szállásából.³⁴ Bár a szék elnevezést a XV. század első felében kezdték használni, e területi-közigazgatási és bíraskodási egységek kikristályosodása valószínűleg már a XIV. században végbement.³⁵ A székkapitány átvette a szálláskapitány katonai és adminisztratív jellegű teendőit, ám elődjéhez képest ő már jelentősebb és pontosabban meghatározott bíraskodási hatáskörrel rendelkezett. Kezdetben a ‘szék’ elne-

vezés csupán azt a helységet jelölte, ahol a kapitány az ítélő széket tartotta, idővel azonban kiterjedt az illető kapitány joghatósága alá eső egész területre.³⁶

A székely és a kun kapitányi tisztség közötti szembetűnő hasonlóságok mellett fel kell hívnunk a figyelmet a különbségekre is: a kunok, akik területi elhelyezkedésük következtében a központi hatalomnak inkább „keze ügyében” voltak, szorosabb ellenőrzés alatt álltak, mint a távoli országrészben élő székelyek, amit a nádor főbírói szerepe is tükrözött.³⁷ A magyarországi kunok által benépesített Kis- és Nagykunságban („Cumania Minor” és „Cumania Maior”) összesen hat szék létezett: Kolbáz, Szentelt, Halas, Kecskemét, Kara (később Mizse) és Hantos.³⁸

A *jászok*, mint külön népelem először Károly Róbert 1323-ban kiadott oklevelében tűntek fel, mely bizonyos katonai szolgálókért cserébe, biztosította számukra az autonóm bíraskodás kiváltságát. Magyarországon való letelepedésük feltehetően – akárcsak a kunok esetében – a XIII. században történt. Lakterületük neve *Berén szék* volt, mely élén – szintúgy mint a kunoknál – a *bírói* teendőket is ellátó *kapitány* állt („Capitaneus seu Judex”). A XIV-XV. század fordulójáig ők is adómentességet élveztek.

II. Ulászló egyik 1498-ban kelt oklevele a jászokat és kunokat már együtt említette, mint olyan népelemeket, akik a nádor bírói fennhatósága alatt állnak. E közös törvényhatóság működőképességét igyekeztek továbbjavítani, így a XVII. század elején megjelent a *jáskun főkapitány* (e tisztség első viselője Keczer Ambrus, 1610 és 1634 között). Később, I. Lipót idején a nádor címei közé iktatódott a „Comes et Judex Jazygum et Cumanorum” is.³⁹

A kunok és jászok katonai szerepe a hűbéri magyar királyság történetének korai szakaszában számottevő volt, íjakkal felfegyverkezett könnyűlovasságuk viszont – akárcsak a székelyeké – a páncélos nehézlovasság megjelenésével elvesztette jelentőségét.⁴⁰

A *szepesi lándzsás nemesek* – Fekete Nagy Antal szerint – a kabar törzsek leszármazottai.⁴¹ Feladatuk a királyság határának védelme volt, a Magas-Tátra dél-keleti előterében. 1243-ban elnyert

kiváltságlevelük lehetővé tette számukra a szabad bíróválasztást, valamint javaik leányágon való továbbörökítését (melynek analógiáját csak a székely *fiúleányság* intézményében találjuk meg!). Határőri teendőik mellett a lándzsás nemesek eleinte kötelesek voltak, a székelyekhez hasonlóan, elkísérni a királyt a hadjáratai alkalmával.⁴²

A lándzsások („tízlándzsások”) kiváltságos helyzete az ún. „szepesi nemesek szabadságá”-ra alapult, melynek eredete – mint általában a nemesi szabadságoké – királyi kegyre vezethető vissza. Valahányszor említik e szabadságokat, célzás történik a szolgáltokra is, melyek a haszonélvezőt egy azonos jogú közösség, a „*communitas nobilium*” tagjává avatják. Kezdetben a szolgálatokat a szepesiek személyesen teljesítették, a tatárjárás után azonban, amikor jórészt tönkrementek, IV. Béla könnyítette e terhen, és úgy rendelkezett, hogy összesen nyolc „ekeföldet” („*aratrum regale*”) birtokló négy nemes állítson ki egy „illően felfegyverzett” (tehát páncélos-lándzsás) zsoldost. Ekképpen a személyes jellegű szolgálat birtokhoz kötötté vált, áttevődött a „*serviciummal* terhelt földre”, mégpedig fiúörökös híján leányágon is, amennyiben a férj vállalta az örökséggel járó szolgálat teljesítését.⁴³

A „tízlándzsások” a Hernád felső folyásán éltek 14 faluban, melyek az ún. *felsőszékbe* („*sedes superior*”) szerveződtek, amit *kisebb vármegyének* („*minor comitatus*”) is neveztek, megkülönböztetésképpen a „*maior comitatus*”-tól, azaz a tulajdonképpeni Szepes megyétől.

Az *erdélyi és bánáti román kerületek* kiváltságos státusza is több hasonlóságot mutat a székely katonatársadalommal, bár ezek szabadságai nem voltak olyan egységes keretbe ágyazva, mint azok, amelyekkel a területileg is egységes tömböt képező Székelyföld privilegizált népessége volt felruházva; másfelől pedig autonómiájuk javarészt viszonylag korán beolvadt a vármegyei szervezetbe. Mindemellett a királyság egyes délkeleti peremvidékein kialakult román közösségek előjogai – csakúgy mint a székely szabadságok – a kenézek, vajdák, bojárok katonai szolgálataihoz voltak kötve.⁴⁴

E hasonlóságok kapcsán érdemes odafigyelni arra, hogy 1451-ben Hunyadi János kormányzó „a hét román szék” („septem sedes Walahicales”) szolgabíróihoz intéz felhívást, ami alapján (tekintettel a megnevezésre és a számra) Bónis György arra vélt következtetni, hogy követendő modellt ként tűzheték ki a székely és szász adminisztrációt, „hiszen a románság közigazgatási egységeit rendszeren nem székeknek, hanem kerületnek nevezték.”⁴⁵ Szintén Bónis György figyelt fel a krassóvidéki Monostor kiváltságos falu lakóinak 1520-ban megfogalmazott azon fenyegetésére, hogy a közgyűléstől – tehát a helyi autonómia fő szervétől – távolmaradó falusfeleiket *székely módra* („more Siculorum”) fogják büntetni, lerombolván házaikat.⁴⁶ Ezt az esetet később Imreh István, a székely társadalom analógiájának tárgyalásakor, ismételten felemlíti.⁴⁷

E két példa a régi Temes és Krassó megye keleti részén kialakult román kerület történetéből származik. A nyolc bánáti kerület a következő: Karánsebes, Lugos, Miháld, Halmas, Krassófő, Borzafő, Ilyéd és Komját. Privilegiumaik eredete a XIV. századba nyúlik vissza, amikor a török elérte a Duna vonalát, és szükségessé vált a térségben egy folyamatosan ott tartózkodó parasztkatonaság jelenléte. E kiváltságokat 1457-ben (Temeseli Dész Mihály, valamint Bázai Sisman fia István kenézek kérésére) V. László erősítette meg, annak elismeréseképpen, hogy a környék népe híven védelmezte a török ellen a Duna-menti réveket. A király meghagyta, hogy a nyolc kerület területén az idegenek ne kaphassanak adományképpen birtokokat és falvakat, a kerületek oszthatatlanok és nem adományozhatók, Komját vármegye (melyet Hunyadi János elzálogosított) újraegyesült a többi hét kiváltságolt kerülettel. A bíraskodás a kerület „régii törvénye” alapján történt, ha idegen személyt valamely itteni román nemes részéről ért sérelem, akkor annak ispánjánál volt perelhető. A román nemesek – hasonlóan a királyság „igazi nemesei”-hez – adómentességet élveztek. A XVI. század végén, az akkorra részben felbomlott kerületeket Báthori Gábor próbálta helyreállítani, újból biztosítva kiváltságaikat, de

sorsuk néhány évtized múlva végképp megpecsételődött, midőn Barcsai Ákos átengedte azokat a töröknek.⁴⁸

A román autonóm szerveződések sorából – tekintve a székely önkormányzathoz kapcsolódó rokoni szálait – külön figyelmet érdemel *Fogarasföldje*.⁴⁹ E *regnum* területén élő *bojárokról* írja David Prodan, hogy „ők azok utódai, akik a faluközösségek kötelékéből emelkedtek ki, kenézékként vagy más módon, vagy a Havasalföldi uralkodók adományai következtében. Ismeretesek Vlaicu, Mircea cel Bătrân, Vlad Dracul és mások adománylevelei.”⁵⁰ Bár a fogarasi bojárság intézményét bizonytalan eredetűnek tartja, Bónis György is egyetért azzal, hogy Fogarasföldje – akár a király, akár a havasalföldi vajdák, akár az erdélyi fejedelmek által igazgatva – mindig egy külön *regnum*-ot képezett, központja az azonos nevű vár volt, az a vár, melynek közvetlen szolgálatában álltak a vidék kiváltságos lakói.⁵¹ A várbirtok 1632-ben készült urbáriuma leszögezte, hogy a *bojárok* meg *libertinusok* „lovok hátán szolgálnak az várhoz valamikor az szükség hová”.⁵² A fogarasi bojári státusz – eltérően a kenézi tisztségtől, amely nemesi címmé alakult, a hozzátartozó föld pedig nemesi birtokká – megtartotta *officium* jellegét: a „hivatal” – mint kötelezettség – és a vele járó „bojári örökség” összetartozott, akárcsak a székely „lófőség”, vagy a szepesi lándzsások birtokai esetében. E kiváltságok hosszú életét Őrölte Solcan azzal az érdekek diktálta egyensúly-helyzettel magyarázza, mely a bojárok autonóm törekvései és a *regnum* urainak uralmi igényei között fennállt: „A társadalom alakulását két eltérő irányú igyekezet befolyásolta. A fogarasi közösség minél tovább szerette volna változatlanul őrizni a régi állapotokat. A kiváltságok bővítésének lehetősége fel sem vetődhetett. A külső hatalom viszont az előjogok korlátozását, sőt megszüntetését kívánta. E hatalom különleges ereje egyrészt biztosította az autonómia védelmét, másfelől rombolóan hatott a hagyományos struktúrákra.”⁵³

Sok közös vonást mutat a székelység rendi berendezkedésével *Kővár vidék* társadalmá is. Ștefan Pascu szerint ez valaha, „a szabad faluközösségek korában [...] egy olyan román ‘ország’ volt,

akár e tájékon és másutt létező megannyi társa, mely élte patriar-chális életét, a hagyományok és szokások pedig nemzedékről nemzedékre öröklődtek.”⁵⁴ Nem kívánjuk és nincs is módunkban e helyen eldönteni, vagy éppen vitatni: mi az oka annak, hogy bár a vidék már a középkorban döntően román többségű, helyneveinek igen jelentős része magyar eredetű. 1405-ben már 51 román falu létezett mindössze 7 magyar faluval szemben. A magyar falvak száma tovább csökkent, hiszen David Prodan, idézvén Kővár várbirtokának 1566-ban kelt urbáriumának szövegéből, és tekintetbe véve az összeírt lakosok jellegzetes foglalkozásait, a vidék 67 falujából csak Berkeszt és Hagymáslápost tekinti magyarnak. A 65 román falu 12 „vajdaságba” szerveződve élte hagyományos életét.⁵⁵

Szentgyörgyi Mária, a tájegység monográfusa hangsúlyozza e társadalom különutas fejlődését, mely érthetetlen az idegenek számára. Így 1600 augusztusában Rudolf császár kiküldött biztosai azt jelentették, hogy „őfelsége, a vajda [Mihály vajda] Kővár vidéki alattvalóinak és utódaiknak székely szabadságot adományozott, azt kérve csupán ennek fejében, hogy katonai szolgálatot teljesítsenek, az ennek megfelelő felszereléssel.” Mivel Kővár vidékén egyetlen más adat sem utal arra, hogy tömeges kiváltságolás történt volna Mihály vajda korában, aki ráadásul semmiképp sem adományozhatott az ott élőknek „székely szabadságot”, az történhetett, hogy az illető biztosok olyan viszonyokat találtak e területen, melyeket *egyedül a székely szabadságokkal tudtak kapcsolatba hozni.*⁵⁶ E kiváltságok különlegességére Bethlen Gábor is felfigyelt, aki Nagylucsei Dóczy Andrásnak címzett, 1615 novemberében kelt levelében ekképpen írt: „Ott Kővár vidékén inkább minden faluban aféle megnemesített bojérok, kiket vajdáknak is hívnak, voltak, mikor privátus emberek bírták Kővárat és nem fejedelem kezek voltak rajta is, azok az ő szabadságokban és nemességekben megtartattak, holott nem csak a vár urától, avagy földesuruktól, hanem régi királyoktól és fejedelmektől vagyon szabadságokról privilégiumok, attól elválva, hogy az várhoz lovak hátán imide-amoda való küldő-

zessel tartoznak szolgálni. Ez ilyeneket szegény Báthory fejedelem idejében ugyan híre nélkül hatalmasan háborgatták és nyomorgatták, jobbággyokká akarták tenni némely donatariusok, de annak szegények ők nem engedtek, bujdosással és minden marhájoknak elvesztésével elkerülték a jobbágyságot akkor is. Most pedig immár, amikor öfelsége kegyelmességéből Kővár vissza adatott, mind az országot, mind minket megtalálván könyörgésekkel ítélje kegyelmed, ha tartozunk helyére állatni olyan régi igazságokat.”⁵⁷

A *hajdúk* abban különböznek az eddig ismertetett kiváltságos csoportoktól, hogy szabadságaik jóval későbbi keletűek, hiszen maga a népesség is a tulajdonképpeni középkor utáni időkben alakult ki.

Dankó Imre, e népesség történeke és néprajzának hűségese kutatója figyelmeztet arra, hogy „... a magyarországi hajdúság nem egyedi, nem magyar specifikum”,⁵⁸ ellenkezőleg, „... a magyar hajdúsághoz hasonló társadalmi formáció minden olyan népnél megtalálható, melyet a török terjeszkedés sújtott és a bomló feudalizmus keretei között élt.”⁵⁹ Ugyanő a *hajdú* szót a *hajde!-ra* vezetvi vissza, mely „előre!”, „rajta!”, „nosza!” jelentésű állatterelő szóként létezett a dél-kelet-európai népeknél.⁶⁰ Mások – voltaképpen a magyar kutatók többsége – inkább arra hajlik, hogy a Pály Gábor által még 1835-ben javasolt etimológiát fogadja el, mely szerint a hajdú szó gyökere az „állatterelő” jelentésű *hajtó* szó.⁶¹

A hajdúk csoportja még eredetét tekintve sem mondható etnikai lényegűnek: egy részük szökött jobbágy, mások korábban leszegényedett nemesek, városlakók, végvári vitézek, jászok, kunok vagy éppen *székelyek* voltak (az 1611-es szebeni országgyűlés – nyilván a történeke kényszere nyomán született – határozata értelmében a székelyek közül „senki az hajdú vitézek zászlója alá menni ne merészeljen”).⁶² A törökkel viselt háborúk diktálta katonakereslet ösztönözte az amúgy marhakereskedéssel foglalkozó, állataikkal hosszú utakat járó embereket, akik számára megszokott dolog volt szinte nap mint nap fegyverrel védelmezni önmagukat és jószágait, hogy fizetett katonának szegődjenek. Egy részük olcsó zsol-

dosként harcolt egyes hűbérurak szolgálatában vagy a király seregében, többségük viszont szabad közösségekben élt és várta a hadban álló felek felkérését.

A hajdúk letelepítése, világosan megfogalmazott és rendszerezett kiváltságokkal való felruházása Bocskai István nevéhez fűződik. 1605. december 12-én, Korponán kelt privilégiumlevelével Bocskai 9254 „hajdú vitézt” telepített Kálló, Nánás, Dorog, Hadház, Vámospércs, Sima és Vid „pusztáira”. A hajdú szabadságok jogi formába öntésekor *a székely önkormányzati státuszt használta mintaképpen*: „Hogy pedig a mi említett vitézeink – olvashatjuk a korponai oklevélben – bizonytalan lakóhelyeikről el ne széledjenek, vagy idegen törvényhatóság alá ne kerüljenek, hanem majdnem minden időben egy bizonyos állandó helyen és kerületben lakván, s így együtt *a mi erdélyországi hív székelyeink szokása szerint*, Magyar- és Erdélyországunknak minél alkalmasabb és sikeresebb szolgálatot tehetnének és készen találának...”⁶³

Hadd jegyezzük meg ennek kapcsán, hogy a székely rendi-társadalmi modell korábban Dózsa számára is mintaként szolgált. A parancs megtagadót Dózsa azzal fenyegette, hogy házuk előtt felakasztják vagy karóba húzzák őket, *házaikat pedig lerombolják* (more siculorum!), családjuknak sem kegyelmezve. Dózsa *supremus capitaneus* címe is a székely modell követésére utal, csakúgy mint a paraszti sereg élén álló „*két úr*” emlegetése (a székelyeknél is elvileg „*két úr*” ékelődött a király és az autonóm székely közösség közé: a székely ispán és a királybíró). „Itt már – írja Szűcs Jenő – valószínűleg Dózsa Székely György személyes szerepéről van szó. Mert hiszen a székelységnek semminemű köze nem volt a parasztháborúhoz, s az elvileg is alig képzelhető el, minthogy a székely szabadság maga is bizonyos értelemben 'rendi' jellegű volt, a székelység nem érzett közösséget a jobbagysággal.”⁶⁴

Visszatérve Bocskaihoz megemlítendő, hogy a következő esztendőben a fejedelem újabb hajdú csoportot látott el kiváltságokkal és telepített Kölesér pusztára, ahonnan ők még ugyanazon évben Szalontára kötöztek.⁶⁵

A *hajdú kerület* élén a király által kinevezett *főkapitány* állt; minden város maga választotta *kapitányát*, két-két *hadnagyát*, valamint a házcsoportok élén álló *tizedeseket*.⁶⁶

E népesség kiváltságos helyzete hosszú időn keresztül sajátos csoporttudata záloga volt: „a hét hajdúváros” (Nánás, Böszörmény, Szoboszló, Vámospércs, Polgár, Hadház, Dorog) képviselői – a székelyekhez hasonlóan – jogaik védelmében mindig egy *közösség*, „*univerzitás*” („Universitas septum liberorum oppidorum hajdonum”) nevében léptek fel.⁶⁷

*

Jelen írás keretében nem vállalhatjuk, hogy tisztázzuk a feudalizmus kori Magyarország különböző privilegizált csoportjai közti összefüggéseket, és még kevésbé azt, hogy (leszámítva a hajdúk esetét, akiknek előjogai a székely autonómia-előkép alapján fogalmazódtak) felállítsuk e szabadságok elnyerésének kronológiáját. Arra törekedtünk csupán, hogy felhívjuk a figyelmet e kapcsolatok – voltaképpen közismert, ám alig kutatott – létre. Hogy ezek az önkormányzati modellek mennyire és miképpen álltak kölcsönhatásban egymással, hogy megszervezésük egyazon minta alapján történt-e – nos, erre az elkövetkezendő kutatásoknak kell megadniuk az egyértelmű választ. Egyelőre azonban pusztán létük bizonyítja: az oly sokáig eszményített székely önkormányzat nem volt társtalan, nemhogy Európában, de még a feudális Magyarországon sem. Ez pedig lehetővé, mi több, szükségessé teszi, hogy végigkövessük e csoportok egyazon vágytól ösztökélt igyekezetét kiváltságaik védelmére, párhuzamba állítsuk e küzdelem mentalitástörténeti következményeit, egészen a XIX. századig.

A kiváltságos székely rendi társadalom

A Délkelet-Erdélybe telepített, Magyarország keleti határainak védelmével megbízott székelyek könnyűlovassága akkor is hatékony, az ország hadereje számára értékes elem maradt a sztyepei népek ellenében, amikor a páncélos lovagi harcmodor már általá-

nossá vált a magyar királyok hadseregében. „Mindez – Jakó Zsigmond megállapítását idézve – konzerválólag hatott a székelyek régi nemzetségi szervezetére. Ez az archaikus szervezet a központi hatalom katonai érdekeltsége következtében akkor is fenntarthatta magát, amikor a hűbéri társadalomszervezés már rég az egész királyságban uralkodóvá vált.”⁶⁸

A feudalizálódás folyamata – ha későre és tompított éllel is – el kellett érje a székely társadalmat, melynek ős-egyenlőségen alapuló struktúrája valószínűleg már a XIII. században elindult a rétegződés útján. 1339-ben említik először „a székelyek három rendjét” („tria genera Siculorum”), mely fogalom tulajdonképpen három, hadi kötelezettségeinek teljesítési módja tekintetében különböző társadalmi kategóriát jelöl: az élen a *főembereket* találjuk (seniores), következnek a lóháton hadakozó *lófők* (primipili) és végül, a katonai-társadalmi ranglétra alsó fokán a *közszékelyek* (communitas).

A XV. század első felében a széki tisztségek bizonyos családokon belül kezdtek örökletessé válni, ez pedig szakadást idézett elő egyfelől a főemberek és lófők, másrészt a közszékelyek között. 1446 és 1453 között maga Hunyadi János lépett közbe, kormányzói hatalmával élve, a két felsőbb rend eljobbágyosítási törekvései által megcélzott „communitás” védelmében. A hagyományos, törzsi-nemzetségi nyomokat is őrző székely társadalom ekkor már visszafordíthatatlanul elindult a bomlás útján. A *lófőség*, az *officium*hoz tartozó birtokkal együtt átörökíthetővé, sőt eladhatóvá vált.⁶⁹ Mátyás király megpróbálta e kérdést a székely közösség érdekeit szem előtt tartva kezelni. A katonáskodó székelységet továbbra is hasznos hadi tényezőnek tekintve, oly módon igyekezett beavatkozni a fentebb vázolt folyamatba, hogy „a nemzetségi szervezet bomlásával járó válságból nem a nemesi-jobbágyi társadalommal való egyesítés, hanem a rendiség kínálta tágabb és rugalmasabb lehetőségek irányában kereste a kiutat.”⁷⁰ Jakó Zsigmond szerint a „székelyellenességgel” vádolt Báthori István vajda voltaképpen ezt a politikát próbálta végrehajtani. A vádak, amelyekkel a székely

főemberek 1492-ben, Mátyás halála után, az új királyhoz benyújtott panaszlevelükben illették a vajdát (aki mindaddig „hallasztalan” módon várat emelt a Székelyföldön, a közsékelyeket pedig e vár szolgálatára rendelte, akár a jobbágyokat), mind arra utalnak, hogy Báthori, követve Mátyás utasításait, a székelység vagyoniilag tönkrement rétegeit a királyi jobbágyok közé sorolva, igazából védelmezni akarta őket.⁷¹

E nézőpontból mérlegelve – legalábbis részben – más színben tűnik fel a későbbiekben János Zsigmond székely-politikája is. A Mátyás halála óta eltelt hét évtizedben a hagyományos székely társadalom bomlási folyamata csak fokozódott. Egyfelől nőtt a szakadék a szabad állapotában még inkább veszélyeztetett köznép és a két magasabb besorolású rend között, ám e két utóbbi kategórián belül is változások mentek végbe: a főemberek (primorok) kisszámú, vagyonos rétege markáns módon elkülönült a társadalom többi részétől, a lófők csoportjában pedig egy belső rétegződés vette kezdetét.

A székely társadalom belső erjedése 1562-ben a köznép nagyrányú lázadásához vezetett. A lázadás okait – mint ez a közrendűek utólag tett nyilatkozatából is kiderül – azok „a sok nyomorúságok, kételenségek és erőszak” szolgáltatták, „kiket a főnépek az községen míveltének”.⁷² A fejedelem által, a felkelés leverése után hozott intézkedéseket a régebbi szakirodalom a székely kiváltságok durva megsértéseként tartotta számon. Ami a székelység közigazgatási autonómiáját illeti, ez kétségtelenül így is volt. Másfelől viszont János Zsigmond arra törekedett, hogy a székely társadalom egyre bonyolultabb és átláthatatlanabb rendszerét könnyebben ellenőrizhetővé tegye. Ezért a főemberek és lófők rendjét jogilag a vármegyei nemességgel egyenlőnek nyilvánította. „Az székely község – rendelkezik továbbá – mi szabad birodalmunk alatt légyen, kiket sem az főnépek, sem senki, akárkik légyenek, bántani ne merjék, sem semmi szolgálatra ne kényszerítsék őket.”⁷³ Úgy tűnik – tekintve a későbbi források híradásait is –, hogy e passzust helytelen volna a közsékelyek fejedelmi jobbágyokká alakítására

tett kísérletként értelmezni, hiszen voltaképpen katonai potenciáljuk megőrzését célozta. (E feltételezés még valószínűbbnek tűnhet, amennyiben beigazolódna, hogy az 1562. évi végzések értelmi szerzője Báthori István későbbi fejedelem volt.)⁷⁴

János Zsigmond székelypolitikája azonban megváltozott a császáriak ellen 1564–65-ben folytatott hadjáratok nyomán, amikor a főemberek és lófők katonai érdemeiknek köszönhetően visszanyerték a fejedelem jóindulatát. Ezt követően többször előfordult, hogy a fejedelem közszékelyeket, sőt olykor egész székely falvakat adományozott jobbágyul, székely és nem székely híveinek egyaránt.⁷⁵

A dolgok illetén alakulása a székely köznépet ismét a lázadás küszöbére sodorta. A fejedelem halálának hírére (1574. május 14.) Csíkban zavargások törtek ki, melyeken az új uralkodó, Báthori István csak nehezen tudott úrrá lenni. Ami pedig Báthorit illeti, ő hasonló székely politikát folytatott, a köznép kárára tett adományokkal, amelyek haszonélvezői a székelyföldi és vármegyei nemesek voltak; főképpen 1575 után, amikor a székelyek ellenjelöltjét, a Kerelószentpálnál vereséget szenvedett és menekülni kényszerült Bekes Gáspárt támogatták. Minden jel arra mutatott, hogy a közszékelyek újabb tömegei fognak jobbágysorba süllyedni.

E körülményeken először Mihály vajda próbált változtatni az 1599. november 3-án a kézdi székelyeknek, november 28-án az udvarhelyieknek és az egész székelységnek, 1601. március 7-én pedig a Csík-, Gyergyó-, Kászon-székieknek adott kiváltságlevelével. E levelekben, viszonzásképpen katonai szolgálataikért, újra biztosította régi kiváltságaikat.⁷⁶ A Báthoriak elhibázott székelypolitikája mellett a császári udvar manőverei is szerepet játszottak abban, hogy e kiváltságaira oly érzékeny katonaréteg a vajda oldalán kötött ki, és a végsőkéig kitartott mellette.⁷⁷ Másfelől, akadtak a fejedelemhez hű székely csoportok is. A tordai táborban gyülekező nemesek maguk adtak tanúbizonyságot arról, hogy (mint írják) „az egész aranyosszéki vitézlő rend, mind lovagok [lófők] és mind gyalogok, azon székbeli urainkkal egyetemben ez országnak

mostani közönséges szüksége idején, Mihály vajda ellen nagy örömmel, gyorsasággal és serínséggel jöttek mellénk...”.⁷⁸ Bár a vajda bukása után voltak olyan hangok, amelyek követelték, hogy a székelyeket árulásukért újból örökös szolgálattal sújtsák, a központi hatalom felismerte azt, hogy egy „ilyen lépés – Jakó Zsigmondot idézve – politikai öngyilkossággal lenne egyenértékű.”⁷⁹ Engedve hát a körülmények kényszerének, Báthori Zsigmond két, ugyanazon a napon kibocsátott kiváltságlevelében felszabadította az egész közszékelységet, *szabadosokká* (libertini), azaz a korábbi *darabontokkal* egyenrangú, katonai szolgálatra kötelezett szabad emberekké nyilvánítva őket.⁸⁰

A XVII. század első éveiben a fejedelmek erőfeszítéseket tettek a székely közösség alsó rétegei eljobbágyosításának megakadályozására, valamint annak érdekében, hogy a már jobbágysorba süllyedt, de az ország hadereje szempontjából még értékesnek ítélt közrendűeket „recuperálják”, azaz visszanyerjék a katonáskodó szabad társadalom számára. Ekképpen kristályosodott ki az a társadalmi szerkezet, amelyet az 1614-es, *Bethlen Gábor féle katonai összeírás (lustra) rögzített.*⁸¹

A *főemberek* vagy *primorok* továbbra is a székely társadalmi ranglétra csúcsán álltak. Ebben az időben kezdték őket egyszerűen *nemeseknek* nevezni. A 392 primor család a Székelyföld össznépességének 1,94%-át jelentette. Ritkán fordult elő, hogy közülük valaki alacsonyabb társadalmi-vagyoni kategóriába csússzon, viszont a Székelyföldön kialakuló feudális réteg jelentős része soraikból verbuválódott.⁸²

A *lófők* (primipili, equites) csoportja a lustra összeállítása idején még adómentességet élvezett. A 4000 lófő család a tájegység összlakosságának 20%-át adta.

A *gyalog székelyek* (pedes pixidarii) a Székelyföld népességének 15%-át alkották. Társadalmi-vagyoni helyzetük, illetve jogállásuk tekintetében igen közel álltak az összlakosság 18,71%-át kitevő *szabadosok* vagy *libertinusok* rétegéhez, akik előzőleg jobbágysorba süllyedtek, majd a fejedelmek „recuperációs” kampányai során

újból a szabad székely lakosság soraiba emelkedtek. E két utóbbi, a Székelyföld falusi népességének 1/3-ad részét adó kategória képviselte leginkább a „régiközséget”. A *darabonokat* az 1614-es lustra nem tekintette külön kategóriának, hanem a gyalogokkal és szabadosokkal együtt vette számba.

A *jobbágyok* – akiket eredetük szerint, illetve szabad státuszuk elvesztésének körülményei alapján több csoportba soroltak – alkották a székely privilégiumok védőgyűrűjén kívül eső népesség nagyobbik részét (az összlakosság 25%-át). A székelyföldi társadalmi ranglétra alsó fokán a lakosság 15%-át adó *zsellérek* állottak. Ők nem rendelkeztek saját földdel, más telkén – székely főember vagy lófő házában – laktak.⁸³

Az 1614-es katonai összeírás a székely társadalmat a – némi képp korszerűsített – régi, ám hadászatiilag még mindig hasznosítható állapotában találta, melynek katonai erejéhez Bethlen Gábor nagy reményeket fűzött. A bomlás folyamatának határozott előjelei viszont egy kezdődő válságra figyelmeztettek, melynek kibontakozását a továbbiakban fogjuk végigkísérni.

A területi autonómia hanyatlása és a székely rendi társadalom válsága a fejedelemség korában

A központi hatalom Székelyföld fölötti hatáskörének megerősödése János Zsigmond idején

A székely területi autonómiát jelentős mértékben korlátozó változások kezdete még Izabella királynő uralkodása idejére tehető. Fia és örököse, az ifjú János Zsigmond fejedelem csupán folytatta, illetve átgondolt stratégiai keretbe helyezte ezt a politikát. Az 1559. július 12-i országgyűlés végzéseinek első cikkelye kimondta: „... ű Felségök, az több engedelmes hívei között, az székely uraimhoz mindenkor kegyelmes és kegyes tekintetbe voltanak, és ű szabadságok meg tartásának kedveztek, [...] és űket régi szabadságokban [...] el tökéltették meg tartania”, ám csak „*a mennire lehetséges az*

*üdőknek mi voltáért*⁸⁴ (kiemelés tőlem: HGM). Ezidőtájt a központi hatalom megerősödését csupán a királybírák pozíciójának megerősödése tükrözi egyértelműen, de vészjelzésként fogható fel ugyan csak az 1559-es országgyűlési végzések harmadik cikkelye: „Minden székre penig alkalmas és hív székelyek bocsáztatnak, kik minden faluknak számlálnak kapukat, és ű felségök nekik adott instructio szerint, mind sellyért, szolgát és a köz kösséget híven s igazán rónak.”⁸⁵ A közsékelyek aggodalmát, hogy a jobbágyokkal és zsellérekkel együtt történő számbavételük megadóztatásuk előjele lehet, megerősítette az 1561-ben elrendelt összeírás, mely mellőzván a közrendűeket, csak a primorokra és lófőkre terjedt ki. A székely társadalom polarizálódását a Habsburgok használták ki leleményesen: élvezvén a főemberek egy részének támogatását is, 1562 tavaszán sikerült fellázítaniuk a szabadságát méltán féltő „székely községet”.⁸⁶

A felkelők Udvarhely mellett gyülekeztek, majd táboruk – régi szokás szerint – székely nemzetgyűléssé alakult. Küldötteik támogatást kerestek a szász városokban, de rokonszenvezett velük – nemkülönben Bécs sugallatára – Heraklidesz Jakab („Despot”) moldvai vajda is. Közben az udvarhelyi tábor kettéoszlott: egyik része a Nagyküküllő mentén haladt lefelé, egészen Holdvilág községig, a másik pedig Marosvásárhely irányába indult, és Ákosfalvánál állapodott meg.

Felmérve a helyzet súlyosságát, a fejedelem mindent megmozgatott az ország dél-keleti részében kialakult tűzfészek felszámolása érdekében. A nemesi sereg előbb az ákosfalvi tábort támadta meg, értesülve ennek szétveréséről, feloszlott a holdvilági is. Kegyetlen megtorlás következett: a három vezetőt (Pálfalvi Nagy Györgyöt, Gyepesi Ambrust és Bán Andrást) karóba húzták, sokakat megcsonkítottak, egy korabeli forrás szerint a vesztőhely körül véka-szám gyűltek a levágott orrok és fülek.⁸⁷

Miután a dolgok elcsendesedtek, a Segesvári országgyűlés megkezdte a fejedelem autonómia-korlátozó székely-politikájának gyakorlatba ültetését. Az itt hozott végzések értelmében a székek

szintjén tartott ítélőszékekről – melyeknek ettől kezdve, akárcsak a vármegyékben, 15 naponként kell ülésezniük – a peres ügyekben közvetlenül a fejedelemhez kell fellebbezni, mégpedig „levelek által és nem követek által, kiknek feledékenységekből sok fogyatkozás szokott esni...”.⁸⁸ E széki törvényszékek – eltérően a korábbi székgyűlésektől, melyek a peres ügyek tárgyalása mellett intézkedtek az illető közigazgatási egység adminisztrációs ügyeiben is – kizárólag a bíraskodás fórumaivá váltak.⁸⁹

A következő esztendőkből – jóllehet a segesvári végzésekben még szerepelnek – a *székkapitány* és a *székbíró* eltűntek a széki adminisztráció éléről (leszámítva a felkelésből kimaradt, területileg és lélekszáma tekintetében jelentéktelen Aranyosszéket). De eltűnt a *székely nemzetgyűlés* is, ami érthető, ha arra gondolunk, hogy a lázadók tettüket – a székely történelemben nem először és nem is utoljára – úgy próbálták törvényesíteni, hogy táborukat „nemzetgyűléssé” nyilvánították. Udvarhelyen és a Nagyborosnyó melletti Várhegyen (Sepsi szék) pedig két vár épült, melyek neveikben egy cinikus szójátékot hordoztak: „*Székely Támadt – Székely Bánja*”. A megszüntetett tisztségek viselőinek feladatkörét részben az egyre nagyobb tekintélynek örvendő királybíró vette át, részben pedig az újonnan létrehozott hivatalok viselői.

Az új tisztségek közül a legjelentősebb a fejedelem által kinevezett *Székely Támadt vár kapitánya*, aki János Zsigmond idején egyszersmind a *felkelésben résztvevő hat szék kapitánya* (Capitaneus sex sedium) is volt, vagyis hatásköre – leszámítva Aranyosszéket – kiterjedt az egész Székelyföldre. E hivatalt 1562 és 1564 között Pekri Gábor, 1566-ban Bánfi Pál, 1567 és 1569 között pedig Telegdi Mihály viselte. A korabeli források e tisztséget többféle megnevezéssel illették: „Capitaneo Sex Sedium nostrorum Siculicalium” (1564),⁹⁰ „Zekeltamatt Varnak Praefectusa és ő Felsege székely földi kapitánya” (1566),⁹¹ „Capitaneo Sedium nostrorum Siculicalium et praefecto Arci Zekeltamatt” (1567).⁹²

A Székely Támadt vár kapitánya, úgy tűnik, János Zsigmond halála után is megtartotta az egész Székelyföld feletti hatalmát.

Udvarhelyen, „a kapitány szombati székén”, 1591-ben valaki úgy emlegette őt, mint „Vrunk feiedelmünk kepe it keozeteonk”.⁹³ 1595-ben kiadott privilégiumlevelében Báthori Zsigmond meghagyta a székelyeknek, hogy az „Udvarhelyre rendelt kapitányt kapitánynak s főkirálybírónak ismerjék”.⁹⁴

A XVI. század utolsó évtizedében a *Székely Támadt vár udvarbírájának* elnöklete alatt zajló „kapitány szombati széke” gyakorlatilag Udvarhelyszék legfelsőbb bíraskodási fóruma volt. Az udvarhelyi várkapitány alárendeltje, tehát a széki önkormányzattól független fejedelmi hivatalnok volt az ún. „várbeli nótárius” is.⁹⁵

1562 után számottevően megnövekedett a *királybíró* hatalma. Már az 1559-es országgyűlés az egyszerű ellenőrző hivatalnokot, akinek korábban ahhoz sem volt joga, hogy a kirótt bírságokat egymaga hajtsa be, kiemelt fontosságú tisztségviselővé avatta. Jelenléte a szék minden törvényt napján kötelező volt. Az 1562-es segesvári országgyűlés határozata értelmében e törvényt napokon „a királybírák vagy mind ketten, vagy egyik személy szerint tartoznak jelen lenni...”,⁹⁶ ami arra enged következtetni, hogy ez időben ketten voltak, mint ahogy Udvarhelyszéken valóban két királybírárt találunk Szentpáli Kornis Farkas és Derzsi Petki Mihály személyében.⁹⁷ A királybírói tisztség ilyen módon való megduplázására azért is szükség lehetett, mert 1562 után Udvarhely várának kapitánya gyakran több szék (1569-ben Udvarhely, Maros és Csík-Gyergyó; 1583-ban Csík-Gyergyó-Kászon; 1585-ben és 1590-ben Maros és Udvarhely)⁹⁸ királybírói tisztét is betöltötte és a rá háruló feladatokat – tekintve a törvényt napok gyakori voltát és az egyes székek közti távolságokat – egymagában nem tudta elvégezni. Talán ezért is (és nem csupán a jövedelem megosztása céljából) adományoztak ebben az időben több ízben *fél királybíró*ságot (1562-ben Pekri Gábor székely főkapitány kapta az udvarhelyi,⁹⁹ 1580-ban pedig Pethő Mihály a marosszéki királybíróóság felét¹⁰⁰).

A királybíró teendőinek sokasodásával szükségszerűvé vált azok megosztása: a *főkirálybíró* (supremus iudex regius) helyetteseként megjelent az *alkirálybíró* (vice iudex regius). Ez utóbbi

1559-ben tűnt fel először, amikor is az országgyűlési határozatok előírták, hogy amennyiben a főkirálybíró nem lehet jelen a törvénynapon, küldje oda helyettesét, akit maga jelöl ki.¹⁰¹ Udvarhelyszékben az alkirálybírákat a Székely Támadt vár kapitánya nevezte ki, aki – mint már láthattuk – egyszersmind a szék főkirálybírója is volt. Egy 1590-ben kelt törvénykezési jegyzőkönyvben az udvarhelyi várkapitány, Perneszi István tiltakozik az ellen, hogy bizonyos személyek illetéktelenül beleártották magukat az alkirálybírói teendőkbe: „en soha vice kiralbiramma nem változtottam, nekik magokat nem kellett volna kiraljbirakka tennik, es az en tiztembe magokat atniok, mert en nekem mind kepembeli emberem es mind kiraljbiram voltak...”¹⁰²

Csikszékben az alkirálybíró egy 1574-es oklevélben tűnik fel először,¹⁰³ Marosszéken 1598-ban.¹⁰⁴ Az alkirálybírák száma változott időben, de székről székre is, mígnem kialakult az a szokás, hogy fiúszékenként egy-egy alkirálybíró tevékenykedjen.

Az *esküdtek* számát az 1562-es országgyűlés 12 főre korlátozta, meghagyva, hogy valamennyien „...legyenek törvényt tudók, istenfélő jámborok, a főnépek és lófők közül, kik meg esküdjének, hogy minden barátságot, gyűlölséget, adományt és jutalmat hátra vetvén, a peresek között igaz törvényt szolgáltatnak...”¹⁰⁵

A *jegyző* 1592-ig csupán alkalomszerűen bukkant fel a Székelyföldön, a szék fizetett tisztségviselőjévé csak a segesvári országgyűlés határozatai nyomán vált.¹⁰⁶

A XVI. század második feléből való udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek (jóllehet a Mihály vajda pártjára állt, az udvarhelyi várat feldúló székelyek ezeket igencsak szétzilálták, részben megsemmisítették), már *a szék jegyzőinek* (notarius publicus, notarius sedis) következetes és felelősségteljes munkáját tükrözik. A protokollumok 15 kéz írását őrzik, de csupán három jegyző neve maradt fenn: Berkesi János és Liskai József „diákoké”, illetve a süköi Orbán Jánosé.¹⁰⁷ A többi székben a jegyzőkre vonatkozó információk valamivel későbbiek: Marosszék jegyzőjét egy 1586-ból való irat említi.¹⁰⁸

Centralizmus és autonómia, a XVII. századi erdélyi fejedelmek székely-politikájának mérlegén

Általánosnak mondható az a vélekedés, hogy a János Zsigmond által elindított, az önkormányzatiságot agresszíven kikezdő központosító törekvés végét az a két oklevél jelzi, melyeket Báthori Zsigmond fejedelem 1601. december 31-én bocsátott ki Déván, Csík-Gyergyó-Kászon, illetve Marosszék székelyei részére, de minden bizonnyal az egész Székelyföldre érvényes hatállyal. Szádeczky szerint ezek az oklevelek a székelységet visszahelyezték „szabad rendiségébe”, azon jogok birtokába, melyekkel a régi magyar királyok idején rendelkezett. Közel egy évszázadon keresztül ezek képezték „új alkotmányát”, kiváltságai védelmének fő hivatkozási alapját.

A széki intézmény története szempontjából e privilégiumlevelek azon passzusai érdekesek, amelyek a *székkapitány* kijelölésének új módozatát szabályozzák. E tisztség az 1562-es felkelés nyomán megszűnt (a kis Aranyosszék kivételével), majd 1572-ben újra felbukkant, ám ekkor már nem a szék választott hivatalnok, hanem a fejedelem kinevezett embere volt.¹⁰⁹ A Déván kelt oklevél a székkapitányok választását oly módon szabályozta, hogy a székelemek „a közöttük lakó nemesek sorából évenként 3-4 vagy több tekintélyes és hadban jártas férfit” válasszanak, a fejedelem pedig ezek közül a két legalkalmasabbat kinevezi fő- és alkapitánnyá.¹¹⁰

Jóllehet a későbbiekben a fejedelmek ezt nem mindig tartották be, különösképpen a főgenerálissággal többnyire azonos udvarhelyszéki kapitány kijelölésekor. Vigyáztak arra, hogy saját emberüket juttassák e hivatalba, ám eközben nem feledkeztek meg arról, hogy megőrizték a székbeli rendekkel való egyeztetés látszatát. Más székben inkább megtörténhetett, hogy a fejedelem és a helyi rendek közti, a kapitány személyét illető egyezkedések során a rendek szempontjai érvényesüljenek. Hivatkozhatunk például arra az esetre, amikor 1611-ben, Csík-Gyergyó-Kászonban a fejedelem vicekapitánnyá nevezte ki a helyi főkapitány által is támogatott, amúgy

vitathatatlanul székely származású Mikó Ferencet, a csiki rendek viszont azzal utasították el, és végül akadályozták meg a beiktatását, hogy a székben sem birtoka, sem lakóhelye nem volt.¹¹¹ A székely politikájában közismerten körültekintő Bethlen Gábor (aki végül 1613-ban Mikó Ferencet is a csiki kapitányi székbe juttatta) egy 1619. január 20-án kelt udvarhelyi feljegyzés szerint a választást leleményesen kombinálta a kinevezéssel: „... választott és adatott Urunktól ő felségétől kapitányul Kamuti Farkas uram ő n[agysá]lga, Kamuti uramtól és a széktől alkapitányságra választott Nagy Menyhért uram.”¹¹² Hasonlóképpen szabályozta a fő- és vicekapitány választását egy töredékben fennmaradt keltezés nélküli irat, mely Jakab Elek szerint I. Rákóczi György korából származó, „Udvarhelyszék megegyezésével írt végzés”, mely arra kéri a fejedelmet, aki – mint írják – „maga kedve szerént való tisztartót választ közülünk”, annyiban tartsa tiszteletben a székelyek törvényét (miszerint „a székelységnek soha idegen tisztartója nem volt, annyival inkább generálisa”), hogy az általa kinevezendő hivatalnok székbeli személy legyen.¹¹³

Az 1653 januárjában életbelépő *Approbatæ Constitutiones* a kapitányok kinevezését fejedelmi jognak mondta, „magok conditionjukban specificált mód szerént”;¹¹⁴ a fejedelem azonban igyekezett megnyugtatni Udvarhelyszék rendjeit afelől, hogy e kérdésben tekintettel lesz a szék érdekeire: „A mi azért a kapitányság állapotát illeti [...] mi dispositionkban lévén az erre való vigyázás, igyekszünk rövid nap alatt az k[e]l[yelme]tek törvényének és szokásainak eleibe olyat állatni, a’ kit érdemesnek s elégségesnek, és az k[e]l[yelme]tek törvényének és szokásainak megh tartójának, s oltalmazójának esmertünk lenni.”¹¹⁵

„Kemény János fejedelmi feltételei” már teljesen az uralkodó számára biztosították a kinevezés jogát, azzal a megkötéssel, hogy a kapitány székelyek közül való, legalább 1000 forintot érő vagyonnal rendelkező személy legyen.¹¹⁶ E feltételt Apafi Mihály – bár a *Compillatæ Constitutiones*, melyet 1669-ben épp ő maga hitesített aláírásával, kötelezte volna betartására – következetesen megszeg-

te: 1673-ban az udvarban az a (nem is esélyek nélküli lehetőséget latolgotó!) pletyka járta, hogy a fejedelem székelyföldi útja során „... Udvarhely székely székre fog menni, és kapitánya, Bethlen Miklós eltávolítása után Bánffy Dénes tizesztendős fiának fogja adományozni azt a méltóságot.”¹¹⁷ Ezek után nehéz megítélni, udvarias volt-e, vagy inkább cinikus Apafi gesztusa, hogy amikor 1676-ban Bethlen Gergelyt, a fejedelmi tábla elnökét nevezve ki Udvarhelyszék főkapitányává, azzal próbálta nyugtatni a szék rendjeit, hogy ezzel őt és érdemeit akarta megjutalmazni és bizonyos felőle, hogy székely hívei is elfogadják.¹¹⁸

A kapitány, mint korábban is tette, a szék katonai, bíraskodási ügyeit intézte és ellenőrizte a pénzügyeket. 1602–1607 között hozott végzéseiben az országgyűlés úgy rendelkezett, hogy a kapitány köteles a királybíró segítségével felügyelni a jobbágyterhek szabályos lerovását, igazságot szolgáltatni a birtok-perekben, biztosítani a hadba hívottak élelmezését. Amikor pedig az addig (az ökörsütés alkalmi terhét leszámítva) adómentességet élvező székelyek maguk is adózókká váltak, fontos szerepet kapott az adó behajtásában.

A XVII. század elején megjelenő *székely generális* (generalis capitaneus) tulajdonképpen a hat szék kapitánya hatáskörét vette át. Ő is a fejedelem kinevezett hivatalnok volt, Connert szerint hasonlatos a székely ispánhoz.¹¹⁹ Mivel e tisztség viselője a legtöbbször egyszerre mind udvarhelyszéki főkapitány is volt, találkozunk történetírásunkban azzal a téves vélekedéssel, hogy a generális a székely önkormányzat tisztikarához tartozott. Ez az egybeesés azonban nem volt kötelező: 1609-ben Sepsi-, Kézdi- és Orbai-szék kapitánya volt a generális, miközben az udvarhelyi kapitányságot Petki János viselte.¹²⁰ A székely generálisság hangsúlyozottan bizalmi állásnak számított, melynek betöltésénél elsősorban nem a jelölt katonai erényei nyomtak a latban, hanem inkább a fejedelemmel szembeni feltétlen lojalitása. II. Rákóczi György például saját, még kamaszkorú fiát nevezte ki udvarhelyi és háromszéki kapitánnyá, illetve székely generálissá. Beiktatása Székelyudvar-

helyen történt 1643. november 15-én, a szokásost jóval meghaladó ünnepi külsőségek közepette.¹²¹

1601-től kezdődően, miután a helyi rendek is szót kaptak a széki kapitányok kinevezési procedúrája során, az uralkodó általában vigyázott arra, hogy a kapitányságra érdemesült személy ne viseljen egyidejűleg *főkirálybíróságot* is. 1613-ban, Bethlen Gábor indítványára a kolozsvári országgyűlés úgy határozott, hogy a királybíró is a szék „közönsége” válassza, „... de így, hogy urunk ő nagysága fejedelmi jussa is megtartassék a székelység között.”¹²²

Amint az várható volt, a fejedelmek továbbra is igyekeztek megtalálni az eszközt, mely által a székely székek királybíró-választásai alkalmával saját elképzelésüket érvényesítsék. Az első fejedelmi *lobbyt* (engedtessék meg, hogy a helyzetre tökéletesen illő divatszóval éljünk, még ha helytelenítjük is a napjainkban túlburjanzott használatát) kevéssel a királybíró szék általi választásának engedélyezése után maga Bethlen Gábor kezdeményezte: ez Péchy Simon kancellár 1614. január 3-án Balássy Ferenc fejedelmi tanácsoshoz, Udvarhelyszék kapitányához írt leveléből derül ki, melyben kérte a kapitány közreműködését sógora, Kornis Ferenc főkirálybíróvá választásában, jelezve, hogy a fejedelem már írt ez ügyben a széknek. Ha sikerrel jár – írja Péchy – „ő Nagysága igen jó néven veszi”, ő maga pedig „igaz jóakarattal igyekszik megszolgálni”.¹²³ 1653. december 20-án II. Rákóczi György Vargyasi Daniel Ferencet ajánlotta főkirálybíróvá, aki „a Rendekkel egy székben lakik, annak szabadságát, törvényeit és szokásait jól tudja”. A fejedelem kihangsúlyozta: tudja, hogy a főkirálybíró választása a szék joga, és nem is akar „a szék Rendeinek szabadsága és szokása ellen” véteni, „inkább oltalmazni kívánja őket.”¹²⁴

Az *alkirálybírói* tisztség (vice judex regius) a főkirálybíróshoz hasonlatosan ún. „nobile officium” lett, melyet a szék rendjei választás útján töltöttek be, viszont abban különbözött a főkirálybírói hivataltól, hogy míg az meghatározatlan időre – gyakorlatilag egy életre – szólt, addig a „vicéket” egy évre választották. Ők vigyázták a közrendet, részt vettek a szék területén rejtőzködő

gonosztevők felkutatásában és elfogásában, felügyelték a falubírák tevékenységét.

Az *esküdtek* számát az 1466-os zabolai gyűlés 12-ben állapította meg, akárcsak a közel egy évszázad elteltével, 1562-ben tartott segesvári országgyűlés. Néhány későbbi adat tükrében – ha ugyan forrásaink az illető törvényhatóság valamennyi assessorát felsorolják – e szám ingadozni látszik. 1612. februárjában Udvarhely anyaszékben *kilenc* esküdtet említenek,¹²⁵ majd 1621. május 25-én ugyanott *hetet*, egy év múltán Keresztúr fiúszékben *hatot*.¹²⁶ Egy I. Rákóczi György korából származó keltezetlen jegyzőkönyv-töredék Udvarhely anyaszékben *nyolc* assessort sorol fel, Keresztúr és Bardoc fiúszékekben pedig *hatot-hatot*.¹²⁷ Mindenesetre az általános szokás az volt, hogy 12 esküdtet választottak a főszékekben, hatot a fiúszékekben. Ők is részesedtek (természetesen jóval szerényebb arányban, mint a fő- és alkirálybírók) a bírságokból és perköltségekből származó jövedelmekből, illetve bizonyos kedvezmények haszonélvezői lehettek: Kászonszék 1697. december 10-én kelt határozata kimondta, hogy „mivel assessor uraimék őkegyelmék mind egyfelé, mind másfelé sok szolgálattal vadnak [...], fogolyórzással, őrállással ne tartozzanak”, kivéve a népi felkelés esetét.¹²⁸

A *jegyző* hivatalának fontossága az írásbeliség terjedésével, sokrétűbbé válásával növekedett, valamennyi székely székben. Mint már láthattuk, Udvarhelyen már a XVI. századból fennmaradtak a jegyzők következetes és felelősségteljes munkájának bizonyítékai, míg Marosszéken, bár a nótáriust már 1586-ban említik, konkrét ténykedését csak 1610-től követhetjük nyomon.¹²⁹ A jegyző írta és őrizte a székgyűlések jegyzőkönyveit, jelen volt a hadkötelesek „lustrálásán”, a hadiadó begyűjtésénél, ő szerkesztette a szék nevében kibocsátott hivatalos iratokat, melyeket, csakúgy, mint a magánszemélyek által hitelesítésre beadott aktákat, a szék pecsétjével látott el.¹³⁰

Miután a székelység katonai szerepe a térség geopolitikai változásai, illetve a hadviselés átalakulása nyomán átértékelődött, a szék hadi teendői csökkentek, ami elkerülhetetlenné tette privilégiuma-

inak korlátozását. A fejedelmek igyekeztek a székelyek valamennyi önkormányzati intézményét a fokozatosság elvének tiszteletben tartásával elsorvasztani, ami a nemzetgyűlések esetében teljes mértékben sikerült. De csökkent a közgyűlés szerepe is, mely – eltekintve az ott zajló, gyakorta meddő vitáktól – már nem tudta ellátni a közösségek valós problémáit érdemben tárgyaló és kezelő fórum szerepkörét. Az itt kifejtett tevékenység – bizonyos rutin-intézkedések foganatosításán túlmenően – gyakorlatilag a tisztségviselők megválasztására és újraválasztására korlátozódott. Az egyetlen terület, ahol a széki intézmény megtartotta korábbi jelentőségét, a *bírászkodás* volt.

A falusbírák hatáskörét meghaladó perek tárgyalása (leszámítva a Székelyföld néhány kiváltságos települését) a *viceszéken* (vice sedria) kezdődött, mely minden anya- és fiúszékben működött. (Udvarhelyszéken például a viceszék hétfőn Székelyudvarhelyen, kedden Keresztúron, csütörtökön Barcocon ülésezett.¹³¹) A viceszéken az illető anya- vagy fiúszékben illetékes alkirálybíró elnököl, az esküdtek száma rendszerint hat volt.

A viceszékről a pereket az ún. *derékszékre* (Sedria generalis, Supprema sedes Iudiciaria) fellebbezték, melyet általában a széki közgyűlések napján tartottak, a főkirálybíró elnökletével, 12 ülnök és a széki nótárius jelenlétében. Itt tárgyalták, a viceszékekről fellebbezett perek mellett, az örökösödési, illetve a 100 forint értékét meghaladó ügyeket. A derékszékről a fellebbezés a Fejedelmi Táblára történt.

A fejedelemség korának jellegzetes bírászkodási fóruma volt az ún. *cirkálás*, melyet a gonosztevők felkutatása és azonnali elítélése érdekében hoztak létre. A cirkálást lebonyolító személyeket a székgyűlés jelölte ki, legkevesebb három évre. Első említése Udvarhelyszék 1592-es bírászkodási jegyzőkönyvében történik.¹³² Marosszéken 1612-ben beszélnek először cirkálásról. Itt két alkirálybíró, négy esküdt ülnök, valamint a jegyző alkották. Az elfogott gonosztevők elítélésén túlmenően ítékezett még a hatalommal való visszaélés, adósság, kezesség és birtokháborítás ügyében.¹³³ A

cirkálás intézménye feltehetően a Habsburg uralom megszilárdulásával egyidőben szűnt meg.

Udvarhelyszék hegemon szerepköre, mely egykor a székely területi önkormányzat szerves része volt, az egész rendszer átalakulásának függvényében jelentős mértékben megváltozott. Már a királyság korában, amikor a „Capitalis sedes”-nek még pontosan meghatározott helye volt a Székelyföld igazgatásában, a többi szék hivatalnokai gondosan figyeltek arra, hogy e hegemonia jelentőségét minél inkább csökkentésék, hogy az a lehető legkevésbé csorbítsa saját törvényhatóságuk autonómiáját. 1562 után egy másfajta hegemonia lépett érvénybe, melynek a székely önkormányzathoz már semmi köze nem volt. *A Székely Támadt vár , ahonnan a XVI. század második felében irányították a Székelyföld közéletét, a fejedelmi hatalom jelképe volt ott, ahol korábban a székely önkormányzat elleni merényletként értelmezték a királyi várak építését, és meg is akadályozták, mint 1490–92-ben, Báthori István vajda idejében. A „hat szék kapitánya” a „fejedelem képe” volt, aki mindenekelőtt a székely székek központi hatalommal szembeni hűségét vigyázta. Az udvarhelyi fellebbviteli törvényszék megszűnt, a székekről a pereket egyenesen a fejedelemhez kellett fellebbezni. A nemzetgyűlés, mint a székely önkormányzat legfelső szerve, gyakorlatilag megszűnt. Udvarhely nem a székely önkormányzat, hanem a székelyek kormányzásának centruma lett.*

1601 után a hat szék kapitányainak örökébe lépő székely generálisok már nem székeltek az udvarhelyi várban, ahol egyébként, az 1599-ben történt lerombolását követően, hosszú ideig elhúzódtak az újjáépítési munkálatok. Lassanként Udvarhely új típusú hegemoniája, ami abból adódott, hogy itt volt a fejedelmi hatalom székelyföldi védőbástyája, is kezdett háttérbe szorulni. Az anyaszékhez kötődő bizonyos reminiscenciák és szimbólumok azonban még sokáig tovább éltek. 1659. április 24-27-én például az országgyűlés elhatározta: a hét vármegye, a szász meg a székely „náció” készíttesen, ki-ki magának, új pecsétnyomót, melyek együttesen az „Unio Trium Nationum” egységét jelképezzék. A

székely „nemzet” pecsétjének őrzését az udvarhelyszéki kapitányra bízta.¹³⁴ Szintén a „Capitalis sedes” továbbélő emlékét tükrözi az Approbata Constitutiones XLV. titulusának 1. cikkelye, amely úgy rendelkezik, hogy „a mértékben [azaz a mértékegységekben] való nagy confusio” felszámolása érdekében ezek „a kolozsvári mértékhez alkalmaztassanak”, és „az egész szászságra” Szebenből, a Székelyföldre pedig „Udvarhelyről adattassanak ki a több székre és városokra, azokról a falukra”.¹³⁵ A szék levéltárában őrzött, feltehetően egykor mintaként használt mérőeszközöket Udvarhelyszék székházának 1797-es és 1806-os leltárai említik.¹³⁶

Összegezve az itt vázoltakat megállapíthatjuk: a fejedelemség kora a székely önkormányzat hanyatlásával esik egybe. Ez a folyamat törvényszerű volt és elkerülhetetlen, hiszen a székely szabadságok egész rendszere a székelység határőr-státuszának, katonai megbízatásának függvénye volt. A térségben bekövetkezett geopolitikai változások, a haditechnika és hadszervezés fejlődése viszont jelentősen csökkentette e régműltből átöröklött módon működő parasztkatonaság hadi potenciálját. *A székely kiváltságok – eredeti formájukban – elvesztették gyakorlati fedezetüket.*

A „Tria Genera Siculorum” rendszerének válsága

A székely kiváltságrendszer első válságjelei, mint említettük, már a XV. században jelentkeztek. A királyok, illetve később a fejedelmek közül néhányan, úgy érezték, hogy a székelyek harci erényei, egy kis átszervezés árán, még mindig kamatoztathatók, ám eredményeik csupán átmenetinek bizonyultak. A vagyonállapot romlása – az 1614-es Bethlen Gábor-féle lustra tanúsága szerint – már a „communitas” ellenében a főemberekkel szövetkező lófók kategóriáját is elérte, és ebben a primorok „erőszakossága” is közrejátszott.¹³⁷

A közsékelység anyagi romlása, olykor elszegényedése nyilvánvalóvá válik, ha áttekintjük azon jobbágy-kategóriák létszámának alakulását, amelyek szinte kizárólag a „communitas” lecsúszott elemeiből alakultak és gyarapodtak.

A „*konfiskáltak*” csoportja (mely a lustra szerint 628 családot foglalt magába), jóllehet „eredetük, sorsuk még további kutatást igényel”, úgy tűnik jórészt olyan egykoron szabad székelyek, akik „az ország szolgálatjától megvonván magokat” (legtöbbjük azért, mert nem rendelkezett e szolgálathoz szükséges eszközökkel) a fejedelem jobbágysai lettek, aki szabadon adományozhatta, vagy éppen el is adhatta őket.¹³⁸

A „*fejekötöttek*” (összesen 669 család) kategóriája akár a „feudalizálódás jelképe” is lehetne. Imreh István és Pataki József figyelmeztetnek arra, hogy „az önkéntesség és a katonai szolgálatból való menekülés nem kizárólagos okai a jobbágyság számbeli növekedésének”, hanem ezek inkább „a gazdasági erőkből bekövetkezett differenciálódás, az elszegényedés, a háborús és természeti csapások” jelenségeiben keresendők.¹³⁹ A nincstelenség, az éhezők, az eladósodás vagy más kényszerűségből vállalt kötelezettség súlyától szorongatottak gyakran „kötötték”, azaz kötelezték el magukat valamelyik főember, vagyonosabb székely szolgálatára. Sokan voltak közöttük, akiket erőszakkal kényszerítették jobbágyságra olyan tekintélyes főemberek, akiknek volt elegendő hatalmuk teltük elkendőzésére.¹⁴⁰ Mindenesetre a fejekötöttek számának gyors növekedése már-már az ország védelmének biztonságát veszélyeztette, mely a XVII. század kezdetén még jelentős mértékben függött a szabad székelység katonai erejétől.

Bethlen Gábor erőfeszítései az 1614-es medgyesi országgyűlés után eljobbágyosított gyalog-székely tömegek „recuperálására” bizonyos eredményekkel jártak. Mindenesetre az 1627-es összeírás, mely csupán Udvarhelyszéken több mint 600 „recuperáltat” regisztrált, akiket természetesen előzőleg – mégpedig az 1614 és 1627 közötti, nem túl hosszú időszakban – meg kellett fosztani szabad státuszuktól, felhívta a figyelmet a székely község eljobbágyosodásának addig soha nem tapasztalt arányaira.¹⁴¹ A központi hatalom arra irányuló igyekezete, hogy ismét az ország védelmének hasznára fordítsa e kategóriákat, átmenetileg eredményes volt, de a közsékelység anyagi romlását már nem lehetett

megállítani. A „Tria Genera Sicularum” együttes nemességének mítosza már a XVII. században foszladozni kezdett.

Jegyzetek

1. Györfly György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. *Századok*, 1958. (92.) 85.
2. SzOkl. II. 78–81.
3. K.M.T.L. 623.
4. M.T.F. II. 169.
5. Moldovan-Pál 37–38.; Connert 1901. 55–56.
6. Általában az esküdtek száma 12 volt, de 1451-ben Marosszéken 24 ülnököt emlegetnek. (SzOkl. I. 163.)
7. Moldovan-Pál, 37–38.
8. Connert, 1901. 56.
9. Uo. 34.
10. Uo. 34–35.
11. Uo. 42–44.
12. SzOkl. I. 102.
13. SzOkl. II. 125.; E.O.E. II. 125.
14. SzOkl. I. 102.
15. SzOkl. I. 205.
16. Moldovan-Pál 39–40.
17. Kóváry, 1842.
18. Orbán, I. 4.
19. Böződi György: *Székely bánja*. Bp., 1939. 22–25.
20. Szűcs, 1984. 436.
21. SzOkl. I. 196.
22. Mályusz Elemér: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Bp., 1988. 97.
23. SzOkl. III. 138–145.
24. Jakab-Szádeczky. 210.; Vö. SzOkl. I. 64-65. Connert szerint a székely nemzetgyűlés első említése 1344-ből származik. (Connert 1901. 107.)
25. Jakab-Szádeczky, 211.; SzOkl. 81.; Hermann 1997. 109.
26. Moldovan-Pál, 40–41.
27. Connert, 1901. p. 109; Vö. az eredeti szöveggel: SzOkl. III. 143.
28. SzOkl. I. 308; SzOkl. I. 315.
29. E.O.E. I. 410–411.
30. Connert, 1901. 115.
31. Sándor István: *Sokféle*. Győr, 1791. 7.

32. Bánkiné Molnár Erzsébet: *A Jászkun Kerület igazgatása*. Szolnok, 1995. 11-12.
33. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. III. Bp., 1987. 527-528.
34. Uo. 530-531.
35. K.M.T.L. 385.
36. Tatai Molnár Magdolna: *A jászok és kunok története*. Szeged, 1937. 38-39.
37. Bónis. 429-430.
38. Bánkiné Molnár Erzsébet: i. m. 13.
39. Uo. 14-15.; Vö. K.M.T.L. 301.
40. Tatai Molnár Magdolna, i. m. 36.
41. Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Bp., 1934. 253., 259.
42. K.M.T.L. 393.
43. Bónis, 370-371.
44. Uo. 379-430.
45. Uo. 388-389.
46. Uo. 421.
47. Imreh, 1979. 13.
48. Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*. IV. Cluj-Napoca, 1989. 40-53.
49. E kistérség önkormányzatának és privilégiumainak történetét vázolja Șarolta Solcan: *Făgărașul în istoria românilor (secolele XVI-XVII)*. In *Istoria României, Pagini transilvane*. (szerk. Dan Berindei) Cluj-Napoca, 1994. 101-108.
50. David Prodan: *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII*. *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*. 1963. (VI). 170.
51. Bónis 417-419.
52. David Prodan: i. m. 198.
53. Șarolta Solcan: i. m. 110.
54. Ștefan Pascu: i. m. 23.
55. Acad. D. Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. II. B., 1968. 174-175.
56. Szentgyörgyi Mária: *Kővár vidékének társadalma*. Bp., 1972. 27.
57. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor levelei. *Történelmi Tár*, 1885. 251.
58. Dankó Imre: *A hajdúk eredete és megjelenése Szoboszlón. Hajdúszoboszló monográfiája* (szerk. Dankó Imre). Hajdúszoboszló, 1975. 148.
59. Uő.: *A hajdú kutatás jelenlegi állása és feladatai*. Debrecen, 1965, 48.
60. Uo.
61. Uo. 23.
62. Rác István: *A hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969. 28.
63. Szendrey István: *Hajdú szabadságlevelek*. Debrecen, 1971. 14.
64. Szűcs, 1984. 665.

65. Hodgyai Mátyás: Szabad hajdú közösségek Biharban. *Székelység* (I. Új sorozat) 1990. 2. sz.
66. M.T.F.T. 174.
67. Rácz István, i. m. 199; Vö. Nagy László: *Hajdú-vitézek*. Bp., 1986. 39.
68. Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV–XVI. században. *Székely felkelés*. 19.
69. Bónis, 429.
70. Jakó Zsigmond, i. m. 21.
71. Uo. 22.
72. Uo. 26.
73. Uo. 27.
74. Uo.
75. Uo. 28–29.
76. Demény Lajos: *A székelyek és Mihály vajda*. B., 1977. 98–110. Figyelemre méltó az 1599. november 20–28-i gyulafehérvári országgyűlés álláspontja e kérdésben: „Mierthogy pedig a székelységnek szabadságát megadta nagyságod, azoknak régi szabadságok szerint a memoria hominum ilyen törvények volt, hogy mikor az fejedelem változott avvagy megházasodott: minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára szedték, kit ők ugyan ökörsütésnek hittak, mellyet nagyságod most is felszedessen; udvarának és hadának jó rész szükségit nagyságod veled megéri.” EOE. IV. 431.
77. N. Iorga: *Istoria poporului românesc*. B., 1985. 437.; Uő: *Istoria lui Mihai Viteazul*. B., 1968. 246.
78. Aranyoszek Levéltára. Kolozsvári Állami Levéltár. Aranyoskönyv, 35–36.
79. Jakó Zsigmond: i. m. 32.
80. Uo.; Vö. Szádeczky, 1927.
81. Imreh-Pataki 1979.; Vö. SzOkI. Ús. IV.
82. Imreh-Pataki 1979. 168–169.
83. Imreh-Pataki 1979. 169–177.
84. E.O.E. II. 122.
85. Uo.
86. Jakó Zsigmond: i. m., 39–41.
87. A felkelés lefolyására vonatkozóan lásd: Demény Lajos: Az 1562. évi felkelés. In *Székely felkelés*. 59–70.
88. E.O.E. II. 204–205.
89. Moldovan–Pál. 42.
90. SzOkI. II. 177; III. 325.
91. SzOkI. II. 210.
92. SzOkI. II. 216.
93. SzOkI. Ús. I. 286.
94. Jakab–Szádeczky, 295.
95. SzOkI. Ús. III. Demény Lajos bevezető tanulmánya, 28.

96. E.O.E. II. 204.
97. SzOkl. III. 334-337.
98. Connert, 1906. 54.
99. SzOkl. III. 321.
100. SzOkl. IV. 74.
101. Szádeczky, 1927. 46.
102. SzOkl. Ú.s. I. 144.
103. SzOkl. IV. 31.
104. Pál-Antal, 135.
105. E.O.E. II. 204.
106. E.O.E. II. 205.
107. SzOkl. Ú.s. 28.
108. Pál-Antal, 135.
109. Connert, 1906. 40.
110. Szádeczky 1927. 146-148.; V.ö. SzOkl. IV. 150-154.; V. 168-171.
111. Imreh-Pataki, 1992. 229-230.
112. Jakab-Szádeczky, 331.
113. Uo. 360-361.
114. Erdélyi törvények. 141.
115. Szabó T. Attila: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. B.-Bp., 1975-1996. VI. 124.
116. Erdélyi törvények. 269-270.
117. Bethlen János: *Erdély története, 1629-1673*. Bp., 1993. 518.
118. Jakab-Szádeczky, 395.
119. Connert, 1906. 40-41.
120. Jakab-Szádeczky, 322.
121. A fejedelem már 1643 májusában készülődött az eseményre, melyhez – mint Réthi István portai követhoz írta – „néhány párdruc bőr s tigris bőrök s egyéb is kívántatik”. A beiktatás „szép solennitással, és nagy becsülettel” lezajlott mozgalmas, ünnepi külsőségekben bővelkedő ceremóniájáról Kornis Zsigmond, Haller István és Kemény János fejedelmi biztosok levélben számoltak be a fejedelemnek. (SzOkl. IV. 276-278.)
122. E.O.E. VI. 362.
123. Jakab-Szádeczky, 348-349.
124. Uo. 380.
125. Uo. 327.
126. Uo. 331.
127. Uo. 359.
128. Imreh-Pataki, 1992. 241.
129. Pál-Antal, 135.
130. Imreh-Pataki, 1992. 243.
131. Jakab-Szádeczky, 381-382.

132. Uo. 360.
133. Pál-Antal, 133.
134. Gyulai, Paul: În legătură cu un tipar de sigiliu considerat pierdut. *Studii și Materiale*, Târgu Mureș, 1967 (II). 99.
135. Erdélyi törvények. 114.
136. USzLt. Székely Láda, 87. sz.
137. Imreh-Pataki, 1979. 169–170.
138. Imreh-Pataki, 1979. 172.
139. Uo. 173.
140. Uo. 174–175.
141. Demény Lajos: Bethlen Gábor. B., 1982. 89.